

Halina TWARANOWICZ

Faculty of Philology
University of Białystok
Poland

**“ЗАПІСКІ ЯНЫЧАРА АБО ТУРЭЦКАЯ ХРОНІКА”
КАНСТАНЦІНА МІХАЙЛОВІЧА: ГІСТОРЫЯ ПОМНІКА
І ХАРАКТАРЫСТЫКА МУСУЛЬМАНСКАГА СВЕТУ**

**“Memoirs of the Janissary, or the Turkish Chronicle” of Konstantin
Mikhailovich: The History of the Monument and Characteristics of the
Muslim World**

Abstract: *Memoirs of the Janissary, or the Turkish Chronicle of Konstantin Mikhailovich, a Serb of Ostrovica* – are one of the most interesting European monuments of the beginning of the 16th century, which are very complex in terms of genesis of the text, authorship and features of genre. Their manuscript was found in the Berdyczew monastery by A. Gałżowski only in 1823.

In terms of the history of the appearance of the monument, the article was primarily focused on the original language. It is stated that the work was most probably written in already a well-formed at that time old Belarusian language, which also performed a state-building function in the Grand Duchy of Lithuania. Konstantin Mikhailovich spent almost thirty years of his life in the east of Poland, in the Grand Duchy of Lithuania, where most of the versions of the monuments come from. Information about the fact that the *Turkish Chronicle* was written primarily in “Russian letters” is given by the oldest and fullest Polish version, distinguished and printed by Jan Łoś in

Cracow in 1912. Mikołaj Malinowski has mentioned that the Cyrilic version of the work was seen at the Sapieha Library in Dereczyn by a teacher of the junior high school in Vilnius Jan Zakrzewski.

Memoirs of the Janissary are also one of the first studies in which the religious characteristics of Islam, the history of Turkey, its statehood and prevailing customs are widely discussed. Konstantin Mikhailovich was associated with the Muslim world for more than twenty years – since when he was taken prisoner, as an adolescent, along with his two brothers. The article emphasizes that he, as a Christian, had to act against his own convictions, imitating faithfulness to the strange and hostile world, devising plans for the liberation of himself and his fellow countrymen. Konstantin Mikhailovich clearly uses in the enemy camp the tactics of “fox and lion” (Machiavelli) characteristic of Konrad Wallenrod by Adam Mickiewicz.

The exalted way of speaking in the *Memoirs of the Janissary* sets the patriotic dominant as the result of the author’s deep concern for his nation, the aspiration of an outstanding person to conscientiously accomplish their human potential. At the same time Konstantin Mikhailovich tries to be just and in his own way objective in the presentation of the details of the Muslim world. He is surprised, for example, that in the Turkish army a quite ordinary man, yesterday’s slave, through his merits can soar to perform high functions in the state and receive significant privileges.

In the first seven chapters of his work, Konstantin Mikhailovich shows the religious problems which seem essential for him in order to understand the Muslim world. In the following parts he presents the genealogy of Turkish rulers, he talks about the history of the court of the reigning Turkish sultan, using various sources of information for this purpose. Furthermore, Konstantin Mikhailovich shows special accuracy when he talks about the Turkish army and organizing Turkish military expeditions.

Keywords: Belarusian literature, Polish literature, Serbian literature, literary monument, janissary, Dereczyn, Islam, Turkey.

Шэраг рукапісаў розных рэдакцый гэтага ўнікальнага помніка, якія дагуюцца XVI–XVII стагоддзямі, сведчыць аб тым, што *Запіскі янычара. Хроніка аб турэцкіх справах Канстанціна, сына Міхайла Канстанціновіча, серба з Астроўіцы, які быў узяты туркамі ў янычары* карысталіся надзвычайным прызнаннем, папулярнасцю ўжо падчас

свайго ўзнікнення. І наўрад ці знойдзеца помнік пісьменства Усходняй, Паўднёва-Усходняй ды Заходняй Еўропы XV–XVI стагоддзяў найбольш складаны па сваіх унутраных і знешніх параметрах, жанравых асаблівасцях і, вядома, загадкавасці гісторыі свайго ўзнікнення, аўтарства, чым *Запіскі янычара*. Перакладчык помніка на рускую мову Аляксей Рогаў зазначыў, што гэты твор можна разглядаць

и как историческое сочинение, и как мемуары, и как публицистическое произведение, и одновременно как отражение сербского и турецкого эпоса и фольклора¹.

Пры тым трэба падкрэсліць, што менавіта *Запіскі янычара* з’яўляюцца адным з першых і вельмі грунтоўных сачыненняў, у якім распаўядаецца аб веравызнаўчых асаблівасцях ісламу, гісторыі Турцыі, яе дзяржаўнасці, звычаях. Канстанцін Міхайловіч звыш дваццаці гадоў быў звязаны з мусульманскім светам, трапіўшы ў турэцкі палон зусім маладым чалавекам. Ён спазнаў гэты свет знутры, як сведка і самы актыўны ўдзельнік разнастайных падзей.

Запіскі янычара не абышоў увагай Адам Міцкевіч, зазначыўшы ў сваіх славурых парыжскіх лекцыях, што сутыкненню Польшчы з Усходам літаратура была абавязана з’яўленнем цікавай палітычнай працы, уласна першай кнігі такога кшталту. Паэт назваў “Янычара-Паляка” першым пісьменнікам дробнай шляхты, які ўсе свае намаганні ўкладаў у тое, каб ворагаў хрысціянства перамагла Польшча, што было ў духу Ягелонаў. На думку Міцкевіча:

Этот неизвестный человек, необразованный солдат, который блуждал по огромной империи, стремясь понять ее политику, чтобы в один чудесный день свергнуть турецкое господство, был выдающимся литератором и прекрасным политиком. Это станет особенно ясно, когда мы сравним его книгу с произведениями его современников, например Марка Пола и Шильтбергера, известного секретаря Тамерлана. Тогда обнаружится вся разница между венецианским торговцем, немецким космополитом и польским воином².

¹ *Записки янычара. Написаны Константином Михайловичем из Островицы*, вступление, перевод и комментарии А. И. Рогова, Москва: Наука, 1978, с. 27.

² А. Мицкевич, *Собрание сочинений в 5 томах*, т. 4, Москва: Художественная литература, 1954, с. 244.

Шлях, прапанаваны Янычарам дзеля перамогі над туркамі, бачыўся Міцкевічу найбольш простым і канкрэтным з вядомых у Еўропе. Цікава, што лекцыю ад 11 мая 1841 года Міцкевіч пачынае са сцвярджэння, што акрамя французаў толькі палякі маюць гістарычныя мемуары. Не маюць і рускія, а вось у Польшчы такі жанр літаратуры ўзнікае ў асяроддзі дробнай шляхты і якраз *Успаміны янычара* прэзентуюць сабой найдасканалы яго прыклад. Тое, што лекцыі Міцкевіча былі надрукаваны на трох мовах, пэўна ж, садзейнічала папулярызаванні *Запісак* і ўвядзенню іх у кантэкст найперш польскай літаратуры.

Упершыню *Запіскі янычара* былі выдадзены на чэшскай мове ў Літомышлю ў Чэхіі ў 1565 годзе і, відаць, у сувязі з іх актуальнасцю паўторна пабачылі свет там жа ў 1581 годзе. Новае ж адкрыццё *Запісак* адбылося праз некалькі стагоддзяў: Антоні Галэнзоўскі ў 1823 годзе ў кляштары Бярдычава адшукаў рукапіс твора на польскай мове, а праз пяць гадоў выдаў яго ў *Зборы польскіх пісьменнікаў* як адзін са старажытных польскіх прэзаічных помнікаў. Спіс, выяўлены Галэнзоўскім, быў без загаловку і выдавец, сыходзячы са зместу помніка, назваў яго *Pamiętniki Janczara Polaka przed rokiem 1500 napisano*. Твор быў пададзены ў арыгінале, а таксама ў тагачаснай польскай транскрыпцыі. Праўда, пазней у паўторных выданнях 1857 і 1868 гадоў у Санокі ў назву была ўнесена карэктыва: янычар ужо не называўся палякам. Сербскі даследчык польскай літаратуры і перакладчык твора з польскай на сербскую мову прафесар Джорджэ Жывановіч выказвае меркаванне, што Галэнзоўскі, прадстаўляючы *Запіскі* як адзін з найстарэйшых старапольскіх помнікаў, наўмысна, з патрыятычных пачуццяў, назваў Канстанціна Міхайловіча палякам, магчыма, спадзеючыся таксама, што менавіта такое прадстаўленне абудзіць цікавасць да твора сярод польскіх філолагаў³. Пад уплывам інтэрпрэтацыі Галэнзоўскага відавочна аказаўся і Міцкевіч.

Уважлівей помнік быў прачытаны Вацлавам Мацеёўскім, які ў 1843 годзе вызначыў *Запіскі янычара* як сербскі твор, перакладзены на

³ Ё. Жывановіч, *Предговор. Константин Михайлович из Островице*, в: Константин Михайлович из Островице, *Яничарове усомене или Турска хроника*, перевод и предговор Ё. Живановића, Београд: Академија, 1959, с. XI.

польскую мову. Не абышоў увагай ён і самае першае выданне *Запісак* (Літомышль 1565), лічачы яго перакладам на чэшскую мову⁴.

Трохсотгадовы юбілей існавання *Запісак* у друкаванай форме супаў з бялградскім выхадам твора на сербскай мове ў 1865 годзе. Ян Шафарык зрабіў свой пераклад якраз з чэшскага выдання, якое, на жаль, не ўтрымлівала сапраўднага імя аўтара і рабілася з далёка не самага поўнага спісу твора. Таму Шафарыкавым перакладам у асноўным карысталіся амаль да найноўшых часоў пераважна толькі сербскія гісторыкі.

На працягу XIX стагоддзя ў польскіх навуковых колах звярталіся да *Запісак янычара* хутчэй спарадычна. Нарэшце аднак у 1912–1913 гадах пабачыў свет шматгадовы плён працы Яна Лося. Вучоны ажыццявіў навуковае выданне з улікам усіх вядомых спісаў твора і манаграфічнае даследаванне помніка⁵. Усяго было выяўлена дванаццаць спісаў, да ліку якіх аднесена і літомышльскае чэшскае выданне. Ян Лось выдзеліў найстарэйшую і найпаўнейшую польскую рэдакцыю, дадаўшы да яе ўсе варыянты або адступленні з другіх спісаў або ўвогуле тэкстаў. Іх параўнанне засведчыла, што тэксты паміж сабой дастаткова адрозніваюцца, а даўнасць пэўнага спісу не гарантуе таго, што гэты тэкст найбліжэйшы да арыгіналу, бо дакладнасць перадачы залежыла найперш ад увагі перапісчыка. Менавіта з гэтай працы Лося, як найбольш верагоднага і аўтарытэтнага тэксту твора, былі перадрукаваны *Запіскі янычара* і, з захаваннем духу і літары польскага тэксту, перакладзены Жывановічам для сербскага акадэмічнага выдання 1959 года.

Твор Міхайловіча дайшоў да нашага часу ў дванаццаці тэкстах – дзевяці польска- і трох чэшскамоўных. Меўся, магчыма, і лацінскі тэкст, што вынікае з заўвагі аднаго з перапісчыкаў *Запісак янычара*. Найбольшай увагі заслугоўвае, вядома, спіс, апрацаваны і выкарыстаны Лосем. Узнікненне гэтай найстарэйшай і найпаўнейшай польскай рэдакцыі твора – рукапіс Бібліятэкі Замойскіх у Варшаве (зараз знаходзіцца ў аддзеле рукапісаў Польскай Нацыянальнай бібліятэкі) – датуецца першай паловай XVI стагоддзя. У той час як астатнія вер-

⁴ W. A. Maciejowski, *Piśmiennictwo Polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830*, т. 1, Warszawa 1851, с. 352–363.

⁵ *Pamiętniki Janczara, czyli Kronika Turecka Konstantego z Ostrowicy napisana między r. 1496 a 1501*, wydał J. Łoś, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1912.

сці належаць ужо другой палове гэтага веку. Разглядаемы рукапіс мае семдзесят сем старонак, быў перапісаны шасцю асобамі, аб чым сведчаць правапіс і графіка. Як заўважае Жывановіч, у гэтым варыянце *Zapisek*, у параўнанні з іншымі, захавалася найбольш сербізмаў. Якраз гэты рукапіс даносіць, што імя пісьменніка – Канстанцін, сын Міхайла Канстанціновіча, што ён серб родам з Астровіцы. Цікава, што на першых трох старонках дадзенага спісу, акурат на тых, што належаць руцэ першага перапісчыка, пададзены на маргінэсе лацінамоўны змест пачатку *Zapisek*. Тэкст падзелены на сорок дзевяць раздзелаў і адзіны з усіх мае на пачатку апошняга раздзела зварот да венгерскага і польскага караля Ольбрахта (1491–1501) з заклікам да арганізацыі барацьбы супраць туркаў. На жаль, перапісчыкі былі не надта ўважлівымі, дапускаючы часам проста неверагодныя памылкі. Прыкладам, апошні з іх занатаваў напрыканцы рукапісу: *Ta kronika pisana naprzod literą Ruską lata Narodzenia Bożego 1400 (lata tysiąc czterechsetnego)*⁶. Няма сумнення, што гэта дата пададзена памылкова. Магчыма, на думку Лося, год у выкарыстаным рукапісе мог быць запісаны кірыліцай або па-грэцку і перапісчык не здолеў правільна расчытаць тэкст. Аднак акрамя часовай памылкі гэты запіс утрымлівае і каштоўную інфармацыю для роздуму над вельмі істотнымі параметрамі твора.

Якая ж мова з’яўляецца моваю арыгінала *Zapisek янычара*? І Канстанцін Ірэчак і Ян Шафарык былі, напрыклад, упэўнены, што чэшскае выданне – пераклад з польскай мовы. У сваю чаргу Анджэй Кухарскі сцвярджаў, што тэкст, выдадзены ў 1828 годзе Галэнзоўскім, перакладзены якраз з чэшскай на польскую мову. Лось у выніку сваіх даследаванняў напачатку прыйшоў да высновы аб польскамоўнасці арыгінала *Zapisek*. Між тым Аляксандр Брукнер, высока ацаніўшы працу Лося, аднак не пагадзіўся з яго меркаваннямі адносна моўнага арыгінала твора⁷. У прыватнасці, спачатку Брукнер засяродзіўся на гіпотэзе, што твор быў напісаны на сербскай мове, а пры другім падыходзе выказаўся ў карысць царкоўнаславянскай мовы. Аргументы Брукнера падаліся нагэтулькі пераканаўчымі Лосю, што, выдаючы ў 1915 годзе хрэстаматыю *Przegląd językowych zabytków*, ён удакладніў,

⁶ Константин Михайлович из Островице, *Янычарове успомене...*, op. cit., с. 72.

⁷ A. Brückner, *Wremnik serbskoturecki*, Praga: “Slavia”, 1923, s. 2–3, s. 310–326.

што арыгінальнаю моваю *Zapisek* была царкоўнаславянская. Габрыэль жа Корбут у кнізе *Literatura polska* (1929) падкрэсліў, што гэты твор быў напісаны на польскай мове. Жывановіч таксама схільны лічыць, што арыгінальнаю моваю *Zapisek janychara* была польская.

Між тым, відавочна, што большай увагі заслугоўвае гіпотэза адносна кірылічнай першакрыніцы *Zapisek janychara*. Акрамя згадкі пра “рускія літары” напрыканцы найпоўнага тэксту твора, да нашага часу дайшло сведчанне аб тым, што настаўнік віленскай гімназіі Ян Закрэўскі бачыў у дзярэчынскай бібліятэцы Сапегаў *Zapiski janychara*, пісаная кірыліцай. Згадаў аб гэтым Мікалай Маліноўскі ў прадмове да выдадзенай у Вільні ў 1864 годзе кнігі Станіслава Ласкага *Prace naukowe i dyplomatyczne*⁸. Жывановіч, каментуючы гэтую сціслую інфармацыю, разважае, што немагчыма вызначыць: “быў гэты рукапіс на сербскай, на рускай або украінскай мове”⁹. Рэната Лахман, перакладчыца *Zapisek janychara* на нямецкую мову, прыводзячы ўслед за Жывановічам ліст вядомых польскіх і чэшскіх рукапісаў, адзначае адносна апошняй трынаццатай пазіцыі наступнае: “Ukrainische (?), russische (?) oder serbische (?), offenbar kyrillisch geschriebene Version. Heute verschollen”¹⁰. Відавочна, ні Жывановіч, ні Лахман, не задумваючыся асабліва над тым, дзе ж знаходзіцца Сапегаў Дзярэчын, звязалі яго з Украінай. Між тым у *Энцыклапедыі гісторыі Беларусі* першая згадка пра Дзярэчын датуецца ўжо пачаткам XV стагоддзя. З 1685 года Дзярэчын перайшоў ва ўладанне да слыннага роду Сапегаў і стаў адной з іх галоўных рэзідэнцый¹¹. Цяперашні Дзярэчын – цэнтр сельскага савета ў Зэльвенскім раёне, што размяшчаецца на шашы Гродна – Слонім.

І вось тут варта ўгадаць, што Канстанцін Міхайловіч, відаць, каля трыццаці гадоў свайго жыцця правёў у Польшчы і, верагодней

⁸ M. Malinowski, *Przedmowa*, w: Stanisława Łaskiego wojewody sieradzkiego *prace naukowe i dyplomatyczne wydane z rękopismów Muzeum Wileńskiego z przedmową Mikołaja Malinowskiego oraz z dodatkiem dzieł Jana Tarnowskiego z jedynego egzemplarza Biblioteki Kórnickiej*, Wilno: Drukarnia Józefa Zawadzkiego, 1864, s. CLVII.

⁹ Ё. Жывановіч, *Предговор...*, *op. cit.*, с. XVIII.

¹⁰ *Memoiren eines Janitscharen oder Türkische chronik*, eingeleitet und übersetzt von Renate Lachmann, kommentiert von Claus-Peter Haase, Renate Lachmann, Günter Prinzig, Paderborn–München–Wien–Zürich: Ferdinand Schöningh, 2010, с. 10.

¹¹ *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі у 6 тамах*, т. 3, Мінск: Беларуская энцыклапедыя, 1996, с. 255.

за усё, ва ўсходняй яе частцы, а менавіта ў Вялікім Княстве Літоўскім. Вызначана, што большасць спісаў *Запісак* паходзіць якраз адсюль. Апраўданым бачыцца меркаванне Рогава, што, магчыма, Канстанцін Міхайловіч пісаў на старасербскай або стараславянскай мове, зразумелай шматлікаму насельніцтву Вялікага Княства Літоўскага, якое карысталася блізкай літаратурнай моваю. Даследчык нагадвае, што якраз у Вялікім Княстве Літоўскім адбылося своеасаблівае змешванне мовы і графікі, як было, прыкладам, з кнігамі літоўскіх татараў, напісанымі “на беларуском языке арабским алфавитом”¹², якія хораша данеслі да нашага часу своеасабліваць тагачаснай гутарковай беларускай мовы¹³. Відаць, Жывановіч, кампетэнтны знаўца польскай літаратуры, не быў асабліва дасведчаным у гісторыі, бо іначай не абмінуў бы той факт, што да 1696 года дзяржаўнаю моваю ВКЛ ад яго заснавання была старабеларуская, на якой размаўляла большасць насельніцтва краіны і якая ў сваёй пісьмовай форме цалкам забяспечвала дзяржаўныя патрэбы. Дарэчы будзе ўзгадаць тут пра тры рэдакцыі Статутаў, дасканалых юрыдычных дакументаў ВКЛ, якія пабачылі свет на старабеларускай мове на працягу XVI стагоддзя (1529, 1566, 1588), а апошняя рэдакцыя якраз пад апекай аднаго з найвыдатных прадстаўнікоў роду Сапегаў – падканцлера ВКЛ Льва Сапегі. І гэта ж менавіта на старабеларускую мову, з якой “літасцівы Бог” яго “на свет пусціў”, пераклаў Францішак Скарына Святое Пісанне, распачаўшы першым сярод усходніх славян выдаваць яго ў 1517 годзе ў чэшскай Празе. І калі ў XVI–XVII стагоддзях беларускія мусульмане перакладалі і пісалі кнігі па-беларуску, карыстаючы арабскім алфавітам, дык чаму б Канстанцін Міхайловіч не мог напісаць свой твор якраз на тагачаснай беларускай мове?

Хутчэй за ўсё, помнік быў напісаны якраз на мове Статутаў ВКЛ і ў хуткім часе перакладзены на польскую, а пасля і на чэшскую мовы. Пры тым з разглядаемага спісу твора вынікае таксама, што перакладчык не найлепшым чынам валодаў польскай моваю. Гэтым можна вытлумачыць шматлікія памылкі, якія пасля паўтараліся і дадаваліся да тэксту на працягу стагоддзяў яго актыўнага існавання.

¹² *Записки янычара...*, *op. cit.*, с. 31.

¹³ Я. Станкевіч, *Беларускія мусульмане і беларуская літаратура арабскім пісьмом*, Вільня: Друкарня Я. Левіна, 1933, с. 5.

Жывановіч свае развагі аб аўтары *Запісак янычара*, імкнучыся зразумець яго асабовасць, узнавіць па творы яго біяграфію, распачынае наступнымі знамянальнымі словамі:

Живот је био веома штедар према Константину Михаиловићу, Србину из Островице, и пружио му могућност, не увек пријатну, да окуси многе беде и искушења, да прође кроз многе мене, да осети многе животне крајности, да доживи што је мало ко могао доживети, сем ваљда богатства и достојанстава, а можда се поткрај живота бар унеколико и тога окрзнуо, тако да би се мало који књижевник у светској књижевности могао похвалити да је у томе погледу био богатији од овог нашег земљака. После свих доживљај и промена, који су каткад били веома опасни, право је чудо што је успео све то да претури преко главе, да доживи ипак доста дубоку старост и да тада некако пред својом савешћу начини коначни обрачун, који је ево допро све до нас. Обрачун је то био зато што је Константин Михаиловић био у више махова присиљен да мења господаре и да се у више наврата бори за оно шта никако није осећао ни одушевљење ни расположење. У тој борби између жеља и неминовности, Константин Михаиловић је успео да се одржи и да његов став и његова борба ипак буду часни, ма како често осећао грижу савести што поступа онако како га прилике присиљавају да поступа. То он у више махова понавља, јер му је било стало да своје поступке оправда неминовношћу. Зато кажемо да је његово дело уствари његов обрачун са савешћу¹⁴.

Сапраўды, відаць, няшмат знойдзеца ў гісторыі літаратуры пісьменнікаў, зямны шлях якіх мог бы параўнацца сваёй насычанасцю з жыццёвым вопытам Канстанціна Міхайловіча, гэтым шматгадовым існаваннем на мяжы цывілізацый – паміж унутраным памкненнем, надзеяй і знешняй непазбежнасцю. Пафас *Запісак янычара*, безумоўна, вызначае патрыятычная дамінанта, як вынік глыбокай адказнасці аўтара за свой народ, імкненне неардынарнай асобы з таго ж народа сумленна рэалізаваць свой чалавечы патэнцыял. Невыпадкова Жывановіч называе твор Канстанціна Міхайловіча “рахункам з сумленнем”.

У сербскай літаратуры *Запіскі янычара* з’яўляюцца першым расповядам аб горкім лёсе эмігранта і няўдзячнай службе чужынцам. Канстанцін Міхайловіч, зусім яшчэ малады ратнік сербскага дэспата Джуржыя, разам з двума братамі трапіў у турэцкі палон. З гэтага часу

¹⁴ Ё. Живановић, *Предговор...*, op. cit., с. VII.

распачалася, як ужо адзначалася, яго звыш дваццацігадовая турэцкая адысея, падчас якой будучаму аўтару *Запісак янычара*, відавочна, давялося дзейнічаць насуперак сваім перакананням, памкненням, імітуючы вернасць чужому, варожаму і выношваючы планы аб вызваленні сваім і супляменнікаў. Можна сказаць, Канстанцін Міхайловіч доўгі час стасуе ў стане ворагаў тактыку “лісы і льва” (Макіявелі), уласціваю Конраду Валенроду, герою аднайменнай паэмы Міцкевіча¹⁵.

Мабыць, дастаткова хутка будучы аўтар *Запісак янычара* прыходзіць да высновы, што галоўнай прычынаю заняпаду яго роднай сербскай зямлі сталіся непаразуменні, варожасць паміж вяльможамі, і, зразумела, раз’яднанасць хрысціянскага свету. І відавочнай неспадзяванкай для яго аказваецца тое, што ў турэцкай арміі чалавек, цалкам шараговы, нават учарашні раб, можа дзякуючы сваім заслугам узяцца да высокіх дзяржаўных функцый, атрымаць значныя прывілеі. Уласна і сам ён даслужыўся да афіцэрскага статусу, нават быў прызначаны ўрэшце камендантам крэпасці Звечай у Босніі, дзе, аднак, і закончылася яго прымусовая служба туркам. Крэпасці Яйцэ і Звечай былі вызвалены венграмі, а Канстанцін Міхайловіч “дзякаваў Госпаду Богу, што з гонарам (з няволі) вярнуўся да хрысціян”¹⁶, што адбылося ў 1466 годзе.

Першым прыпынкам яго была, безумоўна, Венгрыя, куды ён патрапіў, здавалася б, як ні парадаксальна, турэцкім палонным. І, нягледзячы на тое, што менавіта венгры сталіся ягонымі вызваліцелямі, Канстанцін Міхайловіч у сваіх *Запісках янычара* крытыкуе Маціаса

¹⁵ J. M. Rymkiewicz, D. Siwicka, A. Witkowska, M. Zielińska, *Mickiewicz. Encyklopedia*, Warszawa: Horyzont, 2001, s. 228.

¹⁶ *Запіскі янычара. Хроніка аб турэцкіх справах Канстанціна, сына Міхайла Канстанціновіча, серба з Астровіцы, які быў узяты туркамі ў янычары*, пераклад са старапольскай мовы Я. Чыквін, Г. Тварановіч, Беласток: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2008, с. 125. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка. Выданне прымеркавана да 180-годдзя польскага першадруку *Запісак янычара*. Заўважым, што першая спроба разгляду *Запісак янычара* як аднаго з вузлавых момантаў кантактных узаемасувязей старабеларускай літаратуры з сербскім прыгожым пісьменствам на мяжы XV–XVI стст. была зроблена ў сярэдзіне 90-х гадоў мінулага стагоддзя: Г. П. Тварановіч, *Беларуская літаратура: паўднёваславянскі кантэкст. (Адзінства генезісу, тыпаў літаратур і характар узаемасувязей)*, Мінск: Беларуская навука, 1996.

Корвіна, што той, замест таго, каб змагацца з “паганымі”, ваюе з хрысціянамі, маючы на ўвазе выступленні ў 1468 і 1469 гадах караля супраць чэхаў. Да таго ж Маціас паводзіць сябе несумленна з сербскім дэспатам Джурджыем Бранкавічам, якому Канстанцін Міхайловіч відавочна сімпатызуе. З *Запісак*, такім чынам, вынікае, што ў Венгрыі іх аўтар затрымаўся ненадоўга. Бачыцца слушным меркаванне Жывановіча аб тым, што найпазней як у 1468 годзе Канстанцін Міхайловіч перайшоў у Польшчу, магчыма, затрымаўшыся на нейкі час у Чэхіі. Да XVII стагоддзя Польскае каралеўства бачылася паўднёвым славянам самай рэальнай сілай, здольнай змагчы турэцкую навалу. Такім чынам, у польска-літоўскую дзяржаву Канстанцін Міхайловіч хутчэй за ўсё трапіў падчас валадарання тут караля і вялікага князя Казіміра, малодшага брата Уладзіслава, які зляжыў сваю галаву ў бітве з туркамі пад Варнаю. Казіміру пашанцавала нашмат перажыць Уладзіслава, пакінуць карону старэйшаму сыну Ольбрахту, адышоўшы ў вечнасць у 1492 годзе ў любімай Гародні.

Як ужо адзначалася, *Запіскі янычара* складаюць сорак дзевяць розных па памеры частак. Распачынаецца твор лаканічнай малітоўнай экспазіцыяй:

Мы, усялякага роду людзі, кіруемся святым хрышчэннем бога-славаўнага нашага Ісуса Хрыста, веруем і спавядаем адзінага Госпада Бога, творцу неба і зямлі, у трох іпастасях: Айца, Сына і Святога Духа, Троіцу адзіную і непадзельную, якая ўладарыць на векі вечныя. Амінь. А паколькі мы веруем, то і прымаем святое хрышчэнне ў імя Айца і Сына і Святога Духа. І ад Хрыста нашага мы называемся хрысціянамі ў славу Бога нашага. І таму мы, дастойная святая Тройца, молімся Тваёй святой міласэрнасці. Паспяшайся памагчы сваім хрысціянам і адварні праклятых паганых. Амінь (57).

Канстанцін Міхайловіч верны хрысціянскаму звычаю пачынаць любую справу з малітвы, каб заручыцца бласлаўненнем на яе добры працяг. І, здавалася б, агульныя сказы Канстанцінавай малітоўнай прадмовы ўтрымліваюць у сабе тым не менш ідэйную, тэматычную скіраванасць усяго твора. Аўтар падкрэслівае, што выступае ад усіх слаёў хрысціянскага насельніцтва, якое пакутуе пад турэцкім прыгнётам, і ўсіх тых, каму пагражае ісламская агрэсія. Ён відавочна свядома абыходзіць адрозненні ў сімвале веры між двюма хрыс-

ціянскімі канфесіямі, што цалкам зразумела, бо спадзяецца на поспех менавіта агульных намаганняў.

З кароткай *Прадмовы* вынікае, што Канстанціну Міхайловічу ў адпаведнасці з яго эпохай уласцівы тэацэнтрычны светапогляд, усведамленне важнай ролі веравызнання ў жыцці канкрэтнага чалавека і, зразумела, дзяржавы. Відаць, таму пасля хрысціянскага малітоўнага ўступу ў сямі першых раздзелах сваіх *Занісак* ён прадстаўляе найперш вераспавадальныя асаблівасці турэцкай зямлі, лічыць неабходным перадаць чытачу інфармацыю, якая падаецца яму ключавай для разумення мусульманскага свету.

Так, у раздзеле першым *Аб адметнасці паганых і аб Алі, дарадцы Магамета* Канстанцін Міхайловіч адразу ўдакладняе, што закон Магамета прынялі разнастайныя народы, называючы сярод іх:

аргінаў, персаў, туркаў, татар, варвараў, арабаў і інш.: Усе яны трымаюцца кнігі Маісея, а жывуць паводле праклятага Карану, у якім Магамет выклаў свой закон, веруючы ў адзінага Бога, творцу неба й зямлі (57).

І адразу ж Канстанцін Міхайловіч пераходзіць да апісання мусульманскіх свят, пачынаючы з галоўнага, называемага “Брунк-Байрам (перад жнівом)”. Відаць, здзіўляе яго розніца паміж пастом хрысціянскім і мусульманскім, у які

кожны поспіцца месяц і кожны цэлы дзень нічога не есць і не п’е да з’яўлення зоркі. Але ўначы яны спажываюць мяса, п’юць ваду, колькі хто чаго хоча, аж да наступнага дня. І зноў, калі прыдзе новы месяц, яны багата святкуюць, тры дні не шкадуючы сабе (57).

Пры відавочным непрыняцці такога поснага чыну Канстанцін Міхайловіч выдзяляе ў паводзінах іншаверцаў станоўчыя моманты:

Аднак усё ж тады яны не п’юць віна і не спажываюць ніякага квасу. Раздаюць міласціну, скарачаюць некаторым рабам гады нявольніцтва, а хворых адпускаюць на волю. Але робяць гэтак толькі вяльможы. Яны спраўляюць абеда, рэжуць баранаў, коз і вярблюдаў і раздаюць, дзеля Бога, мяса, хлеб, свечкі, грошы. Ці будзе хрысціянін, ці паганец, хто б ні прыйшоў, кожны атрымае міласціну. Уначы кленчаць на магілах, лоевыя свечкі паляць, кадзілаі кадзяць за душы памерлых (57–58).

Несумненна, каб ацалець у палоне, а да того ж заняць не апошняе месца ў турэцкай арміі, Канстанцін Міхайловіч мусіў быць дыпламатам, асцерагацца, каб не тое, што не зрабіць, а не сказаць чаго лішняга, неадпаведнага сітуацыі, адным словам, стасаваць тактыку “лісы і льва”. Пацікавіўшыся, напрыклад, чаму туркі робяць лоевыя, а не васковыя свечкі, ён чуе ў адказ, што “Богу трэба прыносіць у ахвяру жывёлу, а не мух”.

У поле зроку Канстанціна Міхайловіча трапляе і свята Кічык-Байрам, “Малое свята”, якое адзначаецца ўвосень. Падчас яго посцяцца дабравольна, даюць міласціну, як на Брунк-Байрам. Аўтар *Запісак* адзначае, што мусульмане святкуюць кожны тыдзень пятніцу. Матывуецца такі выбар святочнага дня тым, што “Бог у пятніцу сатварыў чалавека” (58). Яшчэ ў мусульман прынята рабіць абразанне і не ўжываць свінога мяса, чым яны падобныя да яўрэяў, аднак, як падкрэслівае Канстанцін Міхайловіч, болей нічым іншым. І тут жа Канстанцін Міхайловіч тлумачыць, чаму “яны” варагуюць з хрысціянамі:

Пасля абразання яны называюць сябе бубраманамі (бусурманы, мусульмане), імкнучыся быць лепшымі, чым хрысціяне ці яўрэі. Бубраманы – гэта абраныя людзі ў веры. Хрысціян яны лічаць грэшным людям з-за таго, што мы спавядаем і хвалім святую тройцу, а яны гавораць: няма трох багоў, а ёсць толькі адзін. І з-за таго бусурманы празвалі хрысціян гяурамі (гіяўрамі), што яны нібыта блуднікі і адрачэнцы. А хрысціяне, у сваю чаргу, называюць бусурманаў паганцамі за іх нешляхотныя ўчынкi, аб якіх я тут не хацеў бы пісаць. Бо паганец бязлітасны, бесчалавечны, як нячысты сабака (58–59).

У назву першага раздзела, відаць, выпадкова, у выніку няўважліваці перапісчыка, патрапіла другая частка, бо пра дарадцу Магамета Алі гаворыцца адразу ў наступным фрагменце *Пра Магамета і Алі, яго дарадцу*. Памочнік Магамета Алі быў мужам яго адзінай сястры Фацімы і вылучыўся такой актыўнасцю, апантанасцю ў пашырэнні сваёй веры, што “паганя” лічаць яго прарокам, як і Магамета. І якраз у Алі была шабля, называемая ім Зульфiкары.

Тут жа ад гаворкі пра шаблю Канстанцін Міхайловіч пераходзіць да вельмі важнай інфармацыі адносна Магамета, які пражыў “у сваёй злосці 45 гадоў, распаўсюджваючы сваю веру” (59), а лежачы на смяротнай пасцелі, загадаў сваім паслядоўнікам быць цвёрдымі ў

веры, годна працягваць яго справу, а пахаваць яго ў Медыне і заставацца пры ім, пакуль ён не ўваскрэсне – да суднага дня. Відавочная цікавасць Канстанціна Міхайловіча да гісторыі аб шаблі Алі, якую гаспадар, смуткуючы па Магамеце, задумвае пераламаць, ударыўшы па скале. Але ж шабля ўся ўваходзіць у скалу, не пашкодзіўшыся, што Алі прымае як знак яго непажаданага супраціву Богу і выпрошвае шаблю вярнуцца да яго. Перад смерцю Алі загадвае кінуць сваю Зульфікары ў глыбіні марскія “і тры дні на гэтым месцы мора бурліла і скавытала з жаласці да Алі” (60).

З раздзелаў *Аб іхнім богаслужэнні і аб іхнім храме; Аб іншым храме, Гемарах, як бы задушным (і аб Тэфіру, што значыць аб іхняй пропаведзі); Аб іншай прапаведзі або таксама пра веру і пра Магамета; Аб іх паганскіх сходах; Як туркі называюць анёлаў, праракаў, рай і пекла* вынікае, што Канстанцін Міхайловіч, відаць, сам прысутнічаў на богаслужэннях – магчыма, сам змушаны быў прыняць іслам – і дзеліцца з чытачом тым, што яму асабліва запамнілася. Пачаўшы апавед аб турэцкім храме з таго, што турэцкія храмы маюць абнесеныя балконамі малыя і вялікія акруглыя вежы, на якія сем разоў удзень і ўначы ўзыходзіць *паганскі святар і выкрыквае, ходзячы па балконе, уклаўшы адзін палец у адно вуха, а другі – у другое, гучна, наколькі можа, такія словы на сваёй мове: «Лай лаха іла лах», што значыць: «Бог Багоў, Магамет – божы пасланец, пачуй мяне, Божа Багоў»* (61), Канстанцін Міхайловіч спыняецца на спецыфіцы паводзін вернікаў. Ён, можна сказаць, з павагай распавядае пра тое, як кожны мусульманін, пачуўшы гэтыя словы і маючы пры сабе заўсёды ваду, спаласквае сябе крыж-накрыж і ідзе ў храм “чыніць паклоны”. Відавочную кампетэнтнасць праяўляе Канстанцін Міхайловіч, удакладняючы а каторай гадзіне сем разоў узыходзіць святар на вежы і вернікі робяць амыванне. Каб падкрэсліць важнасць гэтай традыцыі, ён судносіць яе з хрысціянскім таінствам:

Нават калі хто быў у лазні, то і тады без такога амывання ён не можа абысціся, таму што тое амыванне для іх як для нас хрышчэнне (62).

Распавядаецца ў *Запісках* пра асобнае месца жанчын у храме, пра адносіны мусульман да віна, пра ідэальную чысціню ў храме. Аднак у гэтым чыстым, белым, “як папера”, храме гучаць словы, якія відавочна

супярэчаць нібыта лагоднаму расповеду Канстанціна Міхайловіча. На заканчэнне службы святар,

якога называюць мадзін, узыходзіць, трымаючы ў руках шаблю, на трэцюю ступень, багаслаўляе і кажа: “Вера Магамета вышэй за ўсе іншыя, маліцеся за ўсе душы, і за тых, хто змагаецца супраць гяураў. І калі ўбачыце іх, як вяртаюца назад сваім шляхам, аддаце ім пашану ці паклон, цалуючы ім рукі і ногі, і ўсе вы будзеце ўдзельнікамі гэтай вайны і дагодзіце Магамету. Бо ж усемагутны Бог даў нам шаблю, каб мы абараняліся і знішчалі гяураў” (63).

Цікава, што Канстанцін Міхайловіч не каменціруе гэтага надзвычай спрэчнага і нейпрымальнага для яго выказвання, а працягвае бясстрасна знаёміць са звычаямі чужой краіны. Ён яшчэ выкажа адкрыта сваю пазіцыю, але ў іншых блоках *Запісак*, а тут як бы тактоўна не хоча ўваходзіць з адкрытым асуджэннем у храмавую прастору.

Далей амаль адразу ад “нябеснай” улады Канстанцін Міхайловіч пераходзіць да своеасаблівага прадстаўлення вярхоўнай турэцкай генеалогіі. Раздзел *Аб продках турэцкага султана* ён пачынае з тлумачэння: “Турэцкія султаны называюцца Асманавічы, бо праўленне Асмана было іх найпершым пачаткам” (71). Аўтар *Запісак* сведчыць аб сваім досыць грунтоўным знаёмстве з гісторыяй турэцкага двара і, відаць, абапіраецца пры расповядзе на розныя крыніцы. Вядома, ён не можа абысці ўвагай трагічнага для хрысціянскага свету вынаходніцтва туркаў:

Султан, сын Мурада, захапіў у грэкаў некаторыя гарады і асабліва слауты горад Нікею. Гэты Султан надумаў адбіраць хрысціянскіх дзяцей, выхоўваць іх і ўвесць двор і ўсе свае замкі запоўніць імі. Гэтыя выхаванцы называюцца янычарамі, так бы мовіць новае войска (74).

І гэта новае войска з’яўляецца галоўнай ваеннай турэцкаю сілаю ў справе асваення хрысціянскага свету.

Цікавіць Канстанціна Міхайловіча, якім чынам абіраецца новы султан. У раздзеле *Як тыя два браты пасля бацькавай смерці змагаліся паміж сабой* ён згадвае пра зацятую барацьбу між сабой сыноў султана Мухамеда Джэм-султана і Баязіта. Перамог Баязіт, а Джэм-султан быў выгнаны з зямлі. Аб праўленні ў турэцкай зямлі, кіраванні султанскім

дваром Канстанцін Міхайловіч разважае як асоба дасведчаная. Ён нават апавядае пра тое, як султан паказваецца сваім прыдворным на двары:

[...] ён паказваецца прыдворным два дні ў тыдні, і там мусяць быць усе прыдворныя, і наводдаль вакол стаяць. І тут жа паказваюцца паслы, адкуль бы яны ні былі, несучы падарункі і, прадставіўшыся, больш у двор яны не ходзяць, хіба што была б пільная патрэба. І такім чынам яны чакаюць адказу султана (153).

Асаблівую ж дасведчанасць, як воін з вялікім вопытам, праяўляе Канстанцін Міхайловіч, гаворачы *Аб бітве і аб падрыхтоўцы турэцкай; Аб арганізацыі турэцкага штурму; Якім мусіў бы быць паход супраць туркаў і як яго арганізаваць*. У гэтых раздзелах ён падмацоўвае пафас свайго твора практычнымі парадамі дзеля таго, на што звярнуў увагу і Міцкевіч, каб *в один прекрасный день* было нарэшце звергнута турэцкае панаванне. Канстанцін Міхайловіч навучае:

Паколькі розум і парадак даюць сілу, то калі вы будзеце рыхтаваць паход супраць туркаў, павінны памятаць, што нельга сябе абцяжарваць зброяй, каб тоўстых дзід, арбалетаў і цяжкіх гевараў не мелі, але павінны да вайны і да рашаючай бітвы рыхтаваць такую зброю, якой бы вы валодалі, не абцяжарваючыся. У гэтых адносінах туркі шмат наперадзе. Калі ты яго гоніш, тады ўцячэ, а калі ён цябе гоніць, тады ты ад яго не збяжыш; туркі і іхнія коні з-за іхняй вялікай лёгкасці заўсёды шпарчэйшыя (141).

Жывановіч у сваёй прадмове да сербскага выдання *Запісак янычара*, задумваючыся над асабовасцю аўтара гэтага незвычайнага помніка, як ужо падкрэслівалася, адзначае, што Канстанцін Міхайловіч быў змушаны мяняць гаспадароў, часта ісці ва ўчынках супраць свайго сумлення, мусіў упакорвацца непазбежнаму дзеля таго, каб ацалель і дачакацца дня, калі зможа адкрыта выказаць сваю пазіцыю, якая заўсёды была сумленнаю. Відаць, менавіта гэтай бескампраміснай, праведнай ва ўнутраным плане пазіцыяй аўтара была забяспечана актуальнасць, запатрабаванасць *Запісак янычара* ў свой час і доўгае далейшае іх жыццё ў еўрапейскай літаратуры. Трэба падкрэсліць, што, з'яўляючыся патрыётам сваёй Радзімы, славянства, Еўропы, Канстанцін Міхайловіч імкнецца быць справядлівым, па-свойму аб'ектыўным і пры паказе мусульманскага свету.